

УДК 316.346.32-053.2:[159.96:316.628

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.3>

Оксана ДУРМАНЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9434-4442

Бібліографічний опис статті: Дурманенко, О. (2024). Соціально-депривовані групи дітей в дзеркалі соціології дитинства. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 19–25, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.3>

СОЦІАЛЬНО-ДЕПРИВОВАНІ ГРУПИ ДІТЕЙ В ДЗЕРКАЛІ СОЦІОЛОГІЇ ДИТИНСТВА

Стаття присвячена соціологічному аналізу депривованих груп дітей, що зазнають браку основних ресурсів, необхідних для всебічного розвитку, таких як стабільне сімейне середовище, доступ до освіти та медичної допомоги. Дослідження розглядає основні форми депривації – матеріальну, соціальну, емоційну – і їхній вплив на психологічний стан, соціальну адаптацію, успішність у навчанні та майбутні життєві можливості дітей. На основі якісних та кількісних методів аналізу визначаються причини депривації та фактори ризику.

Стаття підкреслює необхідність реформ та розробки нових підходів до підтримки дітей з депривованих груп для сприяння їхньому успішному розвитку та соціальній інтеграції.

Окремий акцент зроблено на аналізі соціальної підтримки та політики, спрямованих на покращення якості життя цих дітей. Дослідження також має на меті визначити ефективні соціальні практики й програми, які допоможуть зменшити негативні наслідки депривації, забезпечити дітям рівні можливості та підтримати їхній гармонійний розвиток у суспільстві. Соціологія вивчає причини виникнення таких груп, зокрема економічні нерівності, соціальну ізоляцію та дисфункцію сімейних структур. Особлива увага приділяється впливу депривації на соціалізацію дітей, їхню освітню траєкторію та майбутнє працевлаштування. Такі діти часто стикаються з ізоляцією, психологічними труднощами та проблемами в дорослому житті. Аналіз причин і наслідків цього явища дає змогу знаходити шляхи покращення їхнього становища через соціальні взаємодії та підтримку громади.

Соціологи наголошують на необхідності системної підтримки, включаючи державні програми, громадські ініціативи та залучення соціальних працівників. Також важливо розробляти стратегії профілактики соціальної депривації, спрямовані на зменшення соціальних ризиків. Увага до цієї проблеми сприяє створенню справедливого та інклюзивнішого суспільства.

Ключові слова: депривація, соціологія дитинства, соціальна депривація, соціально-депривовані групи дітей.

Оксана DURMANENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9434-4442

To cite this article: Durmanenko, O. (2024). Sotsialno-depryvovni hrupy ditei v dzerkali sotsiologhii dytynstva [Socially depressed groups of children in the mirror of childhood sociology]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 19–25, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.3>

SOCIALLY DEPRIVATED GROUPS OF CHILDREN IN THE MIRROR OF CHILDHOOD SOCIOLOGY

The article is devoted to the sociological analysis of deprived groups of children who lack basic resources necessary for comprehensive development, such as a stable family environment, access to education and medical care. The study examines the main forms of deprivation – material, social, emotional – and their impact on the psychological state, social adaptation, academic success and future life opportunities of children. The causes of deprivation and risk factors are determined on the basis of qualitative and quantitative methods of analysis.

The article emphasizes the need for reforms and the development of new approaches to support children from deprived groups to promote their successful development and social integration.

Special emphasis is placed on the analysis of social support and policies aimed at improving the quality of life of these children. The research also aims to identify effective social practices and programs that will help reduce the negative consequences of deprivation, provide children with equal opportunities and support their harmonious development in society. Sociology studies the causes of such groups, including economic inequality, social isolation, and dysfunctional family structures. Special attention is paid to the impact of deprivation on the socialization of children, their educational trajectory and future employment. Such children often face isolation, psychological difficulties and problems in adult life. Analyzing the causes and consequences of this phenomenon makes it possible to find ways to improve their situation through social interactions and community support.

Sociologists emphasize the need for systemic support, including government programs, public initiatives and the involvement of social workers. It is also important to develop social deprivation prevention strategies aimed at reducing social risks. Attention to this problem contributes to the creation of a fairer and more inclusive society.

Key words: deprivation, sociology of childhood, social deprivation, socially deprived groups of children.

Актуальність проблеми. *Актуальність теми «Соціально-депривовані групи дітей в дзеркалі соціології дитинства» полягає в необхідності привернути увагу до проблем, з якими стикаються діти, що перебувають у складних життєвих умовах та зазнають соціальної депривації. Ця тема є важливою з кількох причин: 1) Зростання рівня соціальної нерівності. У багатьох суспільствах збільшується розрив між різними соціально-економічними групами, що створює умови для маргіналізації дітей із малозабезпечених, неповних або кризових сімей. Такі діти часто мають обмежений доступ до якісної освіти, медичних послуг та інших життєво необхідних ресурсів; 2) Вплив депривації на розвиток дитини. Дослідження вказують, що соціальна депривація у дитинстві призводить до довготривалих негативних наслідків для психічного, емоційного та фізичного здоров'я. Розуміння цих процесів дозволяє краще прогнозувати ризики та розробляти механізми їх подолання. 3) Недостатня увага до соціології дитинства. Соціологія дитинства як окрема галузь є відносно новою і вимагає подальшого розвитку, зокрема, вивчення проблем соціально-депривованих дітей. Такий підхід дозволяє поглянути на проблеми депривації з точки зору самого дитячого досвіду і врахувати специфічні потреби дітей у соціальних програмах. 4) Соціальна інтеграція та формування майбутнього суспільства. Забезпечення дітям рівних можливостей є основою для побудови здорового, стабільного суспільства. Депривовані діти, які отримають підтримку та ресурси для розвитку, зможуть у майбутньому зробити свій внесок у суспільство, що сприятиме соціальній згуртованості та зменшенню рівня бідності в наступних поколіннях. 5) Потреба в ефективних соціальних програмах та політиках. Актуальність теми обумовлена*

потребою у вдосконаленні системи соціального захисту дітей та розробці програм, спрямованих на профілактику депривації. Вивчення цього питання допоможе державним органам та громадським організаціям розробляти більш цілеспрямовані й дієві заходи. Таким чином, дослідження соціально-депривованих груп дітей є важливим кроком до формування соціально справедливого середовища, яке забезпечить всім дітям рівні можливості для розвитку та повноцінного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники проблеми депривації Я.О. Гошовський, І.В. Дубровіна, С.Ю. Мещерякова, В.С. Мухіна, Г.В. Сем'я, Є.О. Смірнова, Є.А. Стребелева, Т. Н. Щасная, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих, Т. І. Шульга, Л.М. Шипіцина, І.В. Ярославська у своїх наукових працях розглядають фактори, які обумовлюють появу різних видів депривації. Провідну роль спілкування з дорослими у розвитку дітей, що виховуються в умовах психічної депривації, розглядали М.І. Лісіна, Л.Н. Галігузова, Т.В. Гуськова, І.А. Залісіна, Є.О. Смірнова. Вивчення особливостей психічного розвитку дітей (І. Бех, В. Вінс, Я. Гошовський, Н. Карасьова, М. Кулеша, Л. Осмак, А. Прихожан, Н. Толстих, Т. Юферева) вказують на те, що депривація є негативним чинником особистісного становлення дітей, а нехтування депривованою особистістю призводить до появи цілої низки психологічно дискомфортних станів, викривлених і роздроблених компонентів образу Я, що неминуче відбивається на всій структурі самосвідомості та в загальній особистісній дезадаптації (Гошовський, 2021). Депривованим дітям притаманні відчуття соціальної незахищеності й неповноцінності, у них наявні розлади контролю за емоційною сферою, посилення агресивності, відчуття загрози

і водночас поступливості, боязкості та психологічної залежності (М. Алексєєва, В. Антоненко, М. Боришевський, Т. Бостанжієва, В. Васютинський, Н. Володарська, О. Киричук, О. Лішин, В. Моляко, С. Музичук, Л. Пилипенко, І. Проворова, С. Яковенко та ін.) (Александрова, 2015).

Мета дослідження. Мета дослідження може полягати в глибшому розумінні причин, проявів та наслідків соціальної депривації для дітей, а також у визначенні шляхів покращення умов для їхнього всебічного розвитку та інтеграції в суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологічна інтерпретація понять «обділеність» та «депривація» стосується аналізу станів, у яких індивіди або соціальні групи стикаються з обмеженням або відсутністю доступу до ресурсів, можливостей чи благ, які є необхідними для їхнього повноцінного життя і розвитку. Серед різнотипних чинників, обмежуючих повноцінний розвиток, якраз психічна депривація чи не найбільшою мірою гальмує перебіг особистісного становлення, забарвлюючи його дискомфорними й девіантними сегментами. Внаслідок переживання деприваційного синдрому відбувається зниження загальної вітальної стійкості і рівня психосоціальної збалансованості людини, а процес її становлення характеризується звуженням комунікативної активності (Варій, 2008).

Соціологія дитинства – спеціальна соціологічна теорія, що досліджує дітей як специфічну соціально-демографічну спільноту в сукупності їх соціальних ознак і характеристик соціального життя дітей від пренатального періоду до 14 років (Варій, 2008).

Термін «депривація» походить з англійської *deprivation* і означає «втрата, позбавлення». В основі цього терміна лежить латинський корінь *privare*, що означає «відокремлювати», а префікс *de-* в англійському слові підсилює лексичне значення кореня. Для кращого розуміння можна порівняти: лат. *pressare* – «прес», «давити» та англ. *depression* – «депресія», «придушення». У тлумачному словнику англійської мови «депривація» трактується як 1) відчуження або усунення від необхідного чи бажаного об'єкта; 2) для позначення стану, який виникає в результаті подібних обмежень. В українській мові досліджуваний термін також набув нормативного визначення. Зокрема, «Великий

тлумачний словник сучасної української мови» «депривацію» подає як «брак економічних та емоційних опор, загальноприйнятих як базисних основ людського досвіду (прибуток, забезпеченість житлом, а також опікування дітей батьками)» (Богущ, 2006).

Отже, етимологічний аналіз терміна «депривація» дозволяє трактувати його досить широко: як позбавлення, втрату, відокремлення, усунення, відчуження, брак, нестачу, обмеження.

Сучасні науки про людину активно використовують термін «депривація» як багатозначний феномен, змістовою суттю якого є «обмеження», «позбавлення» «незадоволення потреб». Етимологія терміну «депривація» означає обмеження або позбавлення можливостей задоволення життєво важливих потреб, тобто це позначення такого психічного стану, який виникає в результаті ускладнених екзистенційних обставин і ситуацій, у наслідок чого людина позбавляється реальної можливості для задоволення базових психічних потреб достатньою мірою та впродовж певного часу. Депривація призводить до пригнічення основних функціональних параметрів особистості як біосоціального організму, що зумовлює загальне ослаблення психофізичних і соціально-психологічних можливостей. Режим депривації блокує повноцінний особистісний розвиток як у площині біогенних потреб, так і на рівні соціальної самореалізації, призводячи до дихотомії, депресії, неадекватності (Гошовський, 2021). Депривація виступає як причиною, так і наслідком особистісної та соціально-психологічної дезадаптації, сприяючи істотній зміні психологічного розвитку в напрямку дезонтогенезу.

Аналіз терміну «депривація» дозволяє трактувати його дуже широко: це – втрата, відчуження, усунення, спонукання, покарання, позбавлення, ізоляція, обмеження, недолік. Ключовими для розуміння сутності явища депривації є слова позбавлення та обмеження. Загалом, головною функціональною сутністю тривалої депривації слід визнати драматичне переживання людиною такого явища, як стійке і глибоке втручання травмуючих переживань в структуру особистості.

Аналізуючи *соціально-депривовані групи дітей*, слід відмітити, що це: 1) діти-сироти та діти без батьківського піклування, яким часто не вистачає емоційної підтримки та стабільного

життєвого середовища; 2) діти з бідних сімей, де економічна нестабільність впливає на їхній фізичний та інтелектуальний розвиток; 3) діти-біженці, які стикаються із травмами через переміщення, культурний шок та дискримінацію та 4) діти з обмеженими можливостями, які часто відчують соціальну ізоляцію та дискримінацію через фізичні чи психічні розлади (Пілецька, 2014).

Вітчизняні вчені І.М. Попова, О.О. Коваленко пропонують ввести в обіг термін «батьківство», який на їх погляд рідко використовується у вітчизняній соціології. Інший термін, широко вживаний в соціології сім'ї, актуалізується як специфічний для соціології дитинства – «соціальне сирітство», який останнім часом набуває статусу соціологічного поняття, а поруч з ним термін «бездоглядність», що включає в себе не лише житлову безпритульність, але й стан занедбаності. Цей перелік доповнюють такі поняття, як «діти, позбавлені батьківської опіки», «діти вулиці», «неблагополуччя дітей», які розкривають такі соціальні явища, зумовлені ухилянням чи відстороненням батьків від виконання своїх обов'язків (Подолець, 2012).

У соціології дитинства феномен депривації є дослідженим недостатньо, тому надзвичайно цікавим є дослідження даної проблеми з соціологічної точки зору. Соціологічний аналіз таких груп допомагає зрозуміти механізми виникнення соціальної депривації, її вплив на дитину та розробити ефективні стратегії підтримки для покращення їхнього становища.

Суттєвий внесок у розвиток теоретичного аспекту дослідження проблеми соціальної депривації зроблено представниками соціологічної школи. Н. Малярова і С. Нартова-Бочавер соціальну депривацію визначають як недовиконання суспільством своїх функцій щодо захисту і підтримки повноцінного існування дітей (Самойленко, 2009). Причини появи соціальної депривації О. Спесівцева класифікує за трьома групами. До першої групи науковець відносить порушення у функціонуванні соціальної системи країни в цілому, кризове становище деяких галузей економіки, зниження матеріального рівня життя населення, безробіття тощо. Другу групу складають причини, пов'язані з погіршенням функціонування інститутів, які мають забезпечувати процеси соціалізації, виховання і навчання дітей.

У першу чергу, це стосується родини – головного інституту виховання дитини, основного мікросередовища формування зростаючої особистості, яка сьогодні переживає кризу. До третьої групи причин виникнення соціальної депривації віднесено особливості фізичного, психічного й інтелектуального розвитку дітей, стан їх здоров'я, а також специфічні умови життєвого шляху зростаючої особистості. Г. Бевз сутність соціальної депривації вбачає в обмеженні можливостей для спостереження за виконанням та засвоєнням соціальних ролей; М. Буянов визначає соціальну депривацію як нестачу соціальних впливів; на думку Р. Білінської та Р. Тур, поняття соціальної депривації охоплює наслідки впливу соціальної ізоляції чи звуження життєвого простору на розвиток свідомості дитини (Сорока, 2014).

Поняття депривації в соціології описує стан, при якому індивід або група систематично позбавляються можливостей або ресурсів, необхідних для задоволення базових потреб або розвитку. Депривація включає в себе більш широкий спектр позбавлень і може мати як матеріальну, так і психологічну чи соціальну складову. Депривація може мати різноманітні форми, залежно від того, яка саме потреба залишається незадоволеною та впливати на різні аспекти життя і психічного здоров'я дитини (Гошовський, 2021).

Незважаючи на те, що існує чимало різних типів депривації, всі вони мають деякі загальні прояви, а саме підвищену тривожність, загострене почуття незадоволеності собою, зниження життєвої активності, часта зміна настрою, невмотивована агресія. Для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, найхарактернішими є материнська, сенсорна та емоційна депривації. Отож, депривація є серйозним психологічним явищем, яке може суттєво впливати на якість життя людини, але завдяки своєчасній діагностиці та комплексному підходу до вирішення проблеми можна мінімізувати її негативні наслідки (див. рисунок 1).

Соціальні програми підтримки для депривованих дітей спрямовані на поліпшення їхніх життєвих умов, забезпечення доступу до якісної освіти, медичної допомоги та емоційної підтримки. Деякі з найбільш поширених програм включають: а) програми соціальної допомоги, а саме: матеріальна допомога, націлена

Основні типи депривації

Сенсорна депривація	В умовах сенсорної депривації актуалізується потреба у відчуттях та афективних переживаннях, що усвідомлюється у формі сенсорного й емоційного голоду. У міру збільшення часу перебування в умовах сенсорної депривації на етапі нестійкої психічної діяльності з'являється емоційна лабільність зі зрушенням до зниженого настрою, а саме: загальмованість, депресія, апатія, які на короткий час змінюються ейфорією, дратівливістю. Наявні порушення пам'яті, прямо залежні від циклічності емоційних станів. Що жорсткіші умови сенсорної депривації, то швидше порушуються процеси мислення, що виявляється в неможливості на чомусь зосередитися, послідовно обмірковувати проблеми.
Духовна, емоційна і психомоторна депривація	Вплив на психічне здоров'я людей у суспільстві чинить надмірна матеріалізація соціального життя, яка вимагає великої затрати часу, відмову від оволодіння духовними цінностями. Люди обмежують кількість і якість духовного, емоційного і фізичного навантаження, що призводить, до духовної, емоційної та психомоторної депривації. Загалом для підтримування психічного здоров'я людини необхідно, щоб вона постійно отримувала збалансоване позитивне пізнавальне (розумове), духовне, емоційне і фізичне навантаження. Їхня диспропорція чи відсутність обов'язково негативно впливає на психічне здоров'я дитини.
Соціальна депривація	Депривацію можна в цьому разі розцінювати передусім як недолік незнання соціальних ролей. Наслідки такої депривації впливають на перебіг соціалізації: депривований суб'єкт погано підготовлений до відповідного виконання низки ролей, яких очікуватимуть від нього в суспільстві. Соціальна депривація суттєво залежить від ступеня задоволення потреб людини. Вона виникає тоді, коли потреби задовольнити неможливо або їх задовольняють частково, однобічно.
Пізнавальна депривація	Пізнавальна депривація полягає в ізоляції (самоізоляції) людини від процесів розв'язання різних мисленневих завдань. Йдеться про «розумове навантаження», відсутність якого призводить до гальмування розумового розвитку або навіть його регресу. Розвивається розумова «лінь».
Психокультурна депривація	Психокультурна депривація полягає в довготривалому відчуженні особистості від засвоєння суто людських культурних цінностей, насамперед творів мистецтва, літератури, фольклору, звичаїв, обрядів, традицій.

Рис. 1

на підтримку сімей з низьким доходом, включає допомогу на харчування, одяг, забезпечення базових потреб та грошові виплати та пільги для родин, які виховують дітей у складних

життєвих обставинах, що дозволяє зменшити економічний тиск на сім'ї; б) програми охорони здоров'я, – це, насамперед, безкоштовне або пільгове медичне обслуговування, зокрема

регулярні профілактичні огляди, вакцинація, стоматологічна допомога та психотерапевтична підтримка та програми харчування, які забезпечують дітей збалансованими продуктами, особливо важливими для фізичного та розумового розвитку; в) освітні програми: програми додаткової освіти та розвитку, що включають безкоштовні чи пільгові підготовчі курси, репетиторство та доступ до навчальних матеріалів, підтримка раннього розвитку дітей (дошкільні установи, підготовчі курси до школи), щоб забезпечити рівні стартові можливості, програми інклюзивної освіти, що сприяють інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у звичайні школи; г) психологічна та емоційна підтримка, – це групи психологічної підтримки для дітей та їхніх сімей, спрямовані на роботу з травмами, стресом, розвиток соціальних навичок та програми наставництва, де старші підлітки або дорослі наставники допомагають дітям з депривованих груп розвивати життєві навички, будувати самооцінку та мотивацію; д) програми позашкільного виховання серед яких безкоштовні гуртки та секції, включаючи заняття спортом, творчістю, мистецтвом, які допомагають дітям розвивати здібності та цікавість до різних сфер та літні табори, що дозволяють дітям відпочити, соціалізуватися та отримати позитивні емоції; е) соціальні центри підтримки сімей, а саме: соціальні центри надають консультації, правову підтримку, допомагають вирішувати соціальні проблеми та розробляють індивідуальні програми для дітей і їхніх сімей та центри розвитку дітей раннього віку, які підтримують батьків та сприяють розвитку дітей, щоб зменшити ризики депривації. Велику роль відіграють громадські та благодійні організації, які часто надають додаткову допомогу, як-от одяг, навчальні матеріали, харчування, а також психологічну підтримку. Волонтерські програми, де люди допомагають дітям з депривованих груп навчатися, займатися спортом, відвідувати різні заходи та відчувати підтримку (Дучимінська, 2014).

Кожна з цих програм сприяє тому, щоб діти отримали можливість для кращого розвитку та інтеграції в суспільство, а також допомагає їм подолати економічні та соціальні бар'єри, з якими вони стикаються через депривацію.

Отже, депривація у дітей має глибокі та багатогранні наслідки, які можуть впливати на

їхній розвиток, здоров'я, успішність та здатність соціально адаптуватися в майбутньому. Депривація в дитячому віці має тривалий ефект, тому раннє виявлення та надання підтримки є критично важливими. Соціальні програми, шкільна підтримка, психологічна допомога, а також забезпечення базових потреб – усе це може пом'якшити наслідки депривації та забезпечити дітям кращі умови для розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі проблема дослідження феномену депривації має важливу практичну цінність та не є завершеною і стійкою. Депривація – термін, який означає позбавлення або обмеження можливостей задоволення життєво важливих потреб. Соціальна депривація створює обмеження для входження особистості в соціум, у ширше соціальне оточення, зумовлює розвиток неадекватності у побудові моделі подальшого спілкування, знижує активне ставлення до життя. Соціальна депривація посідає ключове місце у контексті численних соціально-психологічних детермінант, які обмежують повноцінний перебіг особистісного становлення дитини (Гошовський, 2021).

Тема соціально-депривованих груп дітей є важливою і багатогранною у соціологічному контексті. Соціальна депривація стосується відсутності або нестачі ресурсів та умов, необхідних для нормального соціального розвитку дитини, таких як стабільні родинні стосунки, доступ до освіти, медичної допомоги, культурних та соціальних благ. Це може призводити до маргіналізації, соціальної ізоляції та відсутності соціальної мобільності.

Соціологічні дослідження підкреслюють, що початок життя в умовах бідності значно підвищує ризик потрапляння в бідність у дорослому віці. Причиною цього є не лише економічні фактори, але й вплив соціальних структур, що обмежують доступ до якісної освіти та працевлаштування, що, в свою чергу, зменшує можливості для соціальної мобільності. Інші дослідження наголошують на впливі стигматизації та суспільних упереджень, які ще більше ускладнюють положення дітей з соціально депривованих груп. Крім того, існує постійна дискусія щодо того, як впливають структурні чинники, такі як нерівний доступ до ресурсів на рівень освіти, здоров'я та соціальної інтеграції цих дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова А. Особливості переживання підлітками вікових та особистісних комплексів в умовах депривації. Психогенеза особистості: норма і девіація. Голов. ред. Я. Гошовський. Луцьк, 2015. Т. 2. С. 84–87.
2. Варій М. Поняття деривації. Психічна деривація. Сенсорна деривація. Соціальна деривація. Пізнавальна депривація. Психологія особистості. Київ, 2008. С. 457–462.
3. Варій Ю. Психічна депривація студентської молоді України першого десятиліття XXI століття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутр. справ. Серія психологічна*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 27–40.
4. Гошовський Я. Психологія депривації: навчально-методичний посібник до практичних та лабораторних занять. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 2021. 195 с.
5. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко. Альма-матер. 2006. 368 с.
6. Дучимінська Т. Феномен завченої (прищепленої) безпорадності у контексті депривації. *Психогенеза особистості: норма і девіація*. Луцьк. 2014. С. 65–68.
7. Пілецька Л. Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах соціальної деривації. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2014.
8. Подолець О. Вплив депривації на формування та соціалізацію особистості підлітка. *Психологічні перспективи*. Луцьк. 2012. Вип. 20. С. 195–201.
9. Самойленко Н. Соціологія дитинства як об'єкт соціологічних досліджень. *Український соціум*. 2009 р. № 1(28) с. 59–65.
10. Сорока І. Депривація як психологічний феномен. Психогенеза особистості: норма і девіація. Луцьк, 2014. С. 193–197.

REFERENCES:

1. Aleksandpova, A. (2015). Osoblyvosti pepezhyvannya pidlitkamy vikovykh ta osobystisnykh kompleksiv v umovakh deppyvatsiyi [Peculiarities of adolescents' maintenance of age and personal complexes in conditions of deprivation]. *Psykhoheneza osobysti: norma i dev.* Hol. ped. YA. Hoshovs'kyi. Luts'k. T. 2. S. 84–87 [in Ukrainian].
2. Vapiy, M. (2008). Ponyattya depyvatsiyi. Psykhichna depyvatsiya. Sensopna depyvatsiya. Sotsial'na depyvatsiya. Piznaval'na deppyvatsiya. Psykholohiya osobystosti [Concept of deprivation. Mental deprivation. Sensory deprivation. Social deprivation. Cognitive deprivation. Psychology of personality]. Kyiv, 2008. S. 457–462 [in Ukrainian].
3. Vapiy, Y. (2008). Psykhichna deppyvatsiya students'koyi molodi Ukpaiyny pepshoho desyatylyttya XXI stolittya [Mental deprivation of student youth in Ukraine in the first decade of the 21st century]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho depzhavnoho univepsytetu vnup. sppav. Sepiya psykholohichna*. L'viv. Vyp. 2. S. 27–40 [in Ukrainian].
4. Hoshovs'kyi, YA. (2021). Psykholohiya depyvatsiyi: navchal'no-metodychnyy posibnyk do praktychnykh ta laboratornykh zanyat' [Psychology of deprivation: educational and methodological guide to practical and laboratory classes]. Volyns'kyi natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky. Luts'k. 195 s. [in Ukrainian].
5. Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsiyi ditey doshkil'noho ta molodshoho shkil'noho viku [Children and society: Peculiarities of socialization of children of preschool and primary school age]. A.M. Bohush, L.O. Varyanytsya, N.V. Havrysh, S.M. Kurinna, I.P. Pechenko. (2006). Al'ma-mater. 368 s. [in Ukrainian].
6. Duchymins'ka, T. (2014). Fenomen zavchenoyi (ppyshcheplenoyi) bezpopadnosti u konteksti deppyvatsiyi [The phenomenon of learned (refined) invulnerability in the context of deprivation]. *Psykhoheneza osobystosti: norma i devyatsiya*. Luts'k. S. 65–68 [in Ukrainian].
7. Pilets'ka, L. (2014). Psykholohichni osoblyvosti sotsializatsiyi pidlitkiv v umovakh sotsial'noyi depyvatsiyi [Psychological features of socialization of adolescents in conditions of social deprivation]. *Zbipnyk naukovykh ppats': filozofiya, sotsiolohiya, psykholohiya*. Ivano-Fpankivs'k. [in Ukrainian].
8. Podolets, O. (2012). Vplyv deppyvatsiyi na fopmuvannya ta sotsializatsiyu osobystosti pidlitka [The influence of deprivation on the formation and socialization of the adolescent's personality]. *Psykhohichni pepspektyvy*. Luts'k. Vyp. 20. S. 195–201 [in Ukrainian].
9. Samoylenko, N. (2009). Sotsiolohiya dytynstva yak ob'yekt sotsiolohichnykh doslidzhe [Sociology of childhood as an object of sociological research]. *Ukrayins'kyi sotsium*. № 1(28). S. 59–65 [in Ukrainian].
10. Sopoka, I. (2014). Deppyvatsiya yak psykholohichnyy fenomen. [Deprivation as a psychological phenomenon. Psychogenesis of personality: normality and deviation]. *Psykhoheneza osobystosti: norma i devyatsiya*. Luts'k. S. 193–197. [in Ukrainian].